

Szabó Éva
A tanári kiégés, mint a pedagógusok társadalmi közérzetének
tükröződése

*A relatív depriváció, a társas identitás és rendszerkritikus attitűdök szerepe a tanári
kiégésben*

Szabó Éva disszertációjában a sok éve zajló tanári kiégésre vonatkozó vizsgálatainak egy mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban teljesen új megközelítésű és kérdésfeltevésű folytatását mutatja be. Kezdve a kiégés klasszikus kutatójának Freudenbergernek (1975) a munkájával, a szerző bemutatja mindazokat a munkákat, amelyek a tanári kiégésre elsősorban a tanár egyéni jellemzőiben illetve az iskolai munkahelyi környezet feltételeiben és körülményeiben valamint újabban a kettő interakciójában, a személy-környezet illeszkedésében keresik a magyarázatot.

A kutatási téma kiemelt jelentőséggel bír, mert minden nemzet egyik alappillére az oktatás és annak szakmailag és emberileg felkészült kivitelezői a tanárok. A tanári pálya a fejlett nyugati országokban mindenütt az egyre kevésbé választott hivatások közé tartozik, a tanárhiány a legtöbb európai oktatási rendszerben jelen van, ezért különösen fontos annak megértése, hogy milyen módon lehet ezt a hivatást örömmel választani és kitartani mellette. Nyilvánvaló, hogy minden ország kutatói a saját társadalmi-gazdasági-kulturális kereteiket tekintetbe véve tudják ezeket a tényezőket feltárni és értelmezni. Ennek ellenére a legtöbb kutatás dekontextualizált és úgynevezett univerzális összefüggéseket keres, anélkül, hogy azt egy-egy ország szélesebb értelemben vett társadalmi közegében helyezné el. A disszertációban bemutatott kutatássorozat ezt a hiányt pótolja, a tanári kiégést a jelenlegi magyar társadalomba ágyazva kívánja megérteni és magyarázni.

A disszertáció egyik legfőbb értéke tehát, hogy a kutató egy eddig szinte teljes mértékben figyelmen kívül hagyott tényezőre, a társadalmi környezet tanári kiégésben játszott szerepére hívja fel a figyelmet, a tanári kiégés jelenségét komplex társadalmi kontextusba helyezi. Valójában ez a szempont a kutatók „vakfoltjára” került.

A disszertáció első része bemutatja a tanári kiégésre vonatkozó elméleteket és összefoglalja az eddigi, az egyénre, a munkahelyi klímára és a kettő kapcsolatára vonatkozó kutatási eredményeket, majd a második része egy nagy ívű és több eredeti kutatási kérdést megválaszoló kutatássorozatot mutat be.

Az elméleti részben a sokféle lehetséges kiégési ok mellett, ami a jelen szerző „vakfoltjára” került az a tanári kiégésben a tanárokat érő egyre inkább elterjedő zaklatás jelensége, amelyet a tanár a diákok, a szülők, a kollégák, az adminisztratív személyzet és az iskolai vezetők részéről szenvedhet el (e.g. Koiv, 2015). Ezt a jelenséget sokan azzal is magyarázzák, hogy a tanári pálya nem rendelkezik társadalmi presztízzsel, a tanárokat nem tisztelik és az iskola demokratizálódása azt eredményezte, hogy a tanári tekintélyt az autoritással azonos jelenségnek kezdték tekinteni és mint ilyet megkérdőjelezték. A disszertációban bemutatott kutatássorozatnak nyilvánvalóan nem ez volt a fókusza, de a tanári kiégéssel kapcsolatos kutatások összefoglalása során ki lehetett volna térni erre is, hiszen a fraternálisztikus depriváció kutatásba való bevonásának az egyik indoka a tanári foglalkozás más foglalkozási csoportokhoz képest meglévő helyzetének az elégedettségre, elköteleződésre és a kiégésre gyakorolt hatása.

Mivel nagyon nagy szerepet kap a disszertációban a magyarországi társadalmi kontextus percepciója hasznos lett volna a magyarországi közhangulatra vonatkozó vizsgálatok rövid bemutatása, hiszen azok eredményei közvetlen értelmezési keretül szolgálnak a disszertációban szereplő kutatás számára.

Módszerek, eredmények ismertetése

Az első kutatásban, amely részben a tanárok értékeit kívánta feltárni, Szabó Éva egy az értékvizsgálatokban viszonylag ritkán alkalmazott módszert használt: egyrészt rákérdezett a vágyott értékekre (értékpreferenciák), másrészt a realitásra (megvalósult munkaértékek). Ezt a módszertani megoldást alkalmazza a munkakörnyezet és a társadalom kulturális jellegzetességeinek a feltárására a GLOBE Study (House és mtsai, 2004) is. A jelen disszertáció azonban egy új mutatót vezetett be, az értékpreferencia diszkrepanciát, vagyis a kettő eltérésének a mértékét, amely megfelelő mutatóként szolgálhat a tanárok társadalmi közérzetre vonatkozóan.

Az elvégzett kutatások mintáját, a felhasznált kérdőíves módszereket kellő részletességgel ismerteti a szerző. A felhasznált kérdőívek mindegyike pszichometriailag megbízhatónak bizonyult. A komplex statisztikai elemzések (például klaszterelemzés, strukturalis egyenlet modellezés) szakszerűek. Az eredmények értelmezése meggyőző és tekintetbe veszi a lehetséges limitációkat.

Kisebb logikai ugrások mégis vannak a dolgozatban. Bár az igazságos világba vetett hit fogalmi bevezetése csak a 137.oldalon a rendszerigazolással kapcsolatos kutatási résznél történik meg, váratlanul a 109.oldalon szerepel egy táblázat (25. Táblázat), amely a fraternalisztikus deprivációval való kapcsolatát mutatja meg minden bevezetés nélkül.

A tanári kiégés és a rendszerkritika kapcsolatát részben azzal magyarázza Szabó Éva, hogy feszültséget okoz a tanárok számára a diákok nevelése egy olyan társadalom számára, amellyel kapcsolatban komoly fenntartásaik vannak. Az összefüggést a rendszerkritikus attitűd és a szubjektív jóllét között olyan csoportoknál is meg lehet találni, akik nem foglalkoznak a jövő nemzedék társadalmi életre való felkészítésével. Fontos lenne megvizsgálni, hogy a kiégés más foglalkozások esetében fokozottabb-e, (hiszen mindenki a munkájával egyben a társadalmához is hozzájárul), ha az illető rendszerkritikus vagy ez specifikusabb a tanárookra nézve.

Néhány megállapítás túl messzire megy például: „A tanári kiégést tekinthetjük a rendszerkritikus attitűd egyfajta érzelmi, viselkedéses megnyilvánulásának is.” (177.old.) A tanári kiégés, mint az az elméleti bevezetőből és a disszertációban szereplő kutatásokból is kiderült, nagyon összetett jelenség és a dolgozat egyik értéke az, hogy épp ezt mutatja meg. Ezt leszűkíteni a rendszerkritikus attitűd egy megnyilvánulásává, ellentmond a disszertáció fő következtetéseinek.

Szerkezet, nyelvezet

A disszertáció egyenletesen jó színvonalú, szisztematikus és logikus felépítésű, világos és szakszerű nyelvezettel megírt és jól olvasható. A hivatkozások precízek.

Talán az egyes klaszterek esetében kicsit túl drámai és költői elnevezések szerepelnek például „keserűen vergődők” – jobb lenne szakmaibb elnevezéseket adni.

Összegezve

A bemutatott kutatások számos rendkívül lényeges új tudományos eredményre vezettek és szignifikánsan hozzájárulnak tanári kiégés komplex értelmezéséhez. Ezek közül a legfontosabbak:

- Feltárták, jórészt a nemzetközi szakirodalommal összhangban, hogy a magyar tanárok esetében is a demográfiai jellemzőinek csak kevés magyarázó szerepe van a kiégésben.
- Feltárták, hogy a fővárosban dolgozó és a nem állami fenntartású intézmények pedagógusai kevésbé mutatták a kiégés jeleit. A jelen kutatás egyik folytatási lehetősége lenne annak feltárása, hogy milyen faktorok azok, amelyek protektívek ezekben az iskolai környezetekben.
- Originális szempont a relatív depriváció jelenségének, ezen belül a fraternalisztikus deprivációnak a bevonása a tanári kiégés értelmezésébe. Ez tette lehetővé, hogy kiderüljön, a fraternalisztikus (csoportszintű) depriváció erősebb a tanároknál, mint az egyéni (egoisztikus).
- Új mérőeszköz kialakítása a fraternalisztikus depriváció mérésére.
- A tanárok pályán maradását inkább a hivatástudat, mintsem a külső kényszerek motiválják. A magasabb hivatás faktor alacsonyabb kiégést és nagyobb munkával való elégedettséget jelez. A klaszterelemzés is alátámasztotta ezt: a „kényszerrel maradók” kevesen vannak és ők a leginkább kiégtek.
- Új eredmény és mélyebb megértést tesz lehetővé a tanári identitás, a kiégés és a relatív depriváció összefüggése, nevezetesen az, hogy az erősebb tanári identitás alacsonyabb kiégés értékkel jár együtt, de a relatív depriváció megélése esetükben növeli a kiégés valószínűségét, vagyis a gyengébb identitás néha „védelmet” nyújt a kiégéssel szemben, mivel kevesebb az azonosulás a hátrányosan megítélt pályával.
- Originális új szempont a rendszerkritikus attitűdök szerepének a feltárása a tanári kiégésben.

- Az ismertetett kutatássorozat lehetővé tette a tanári kiégés jelenségének egy új, dinamikus, a társadalmi közeget is tekintetbe vevő komplex modellben történő magyarázatát, amely képes a tanári kiégés egyes összetevőit egymásra hatásukban kezelni.

A doktori mű mind tartalmában, mind jelenlegi formájában messzemenően megfelel az MTA doktoraival szemben támasztott követelményeknek, ezért javaslom a nyilvános vita kitűzését és az MTA doktora cím odaítélését.

Budapest, 2025. május 9.

Dr. Fülöp Márta, MTA Doktora

HUN-REN Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet

fulop.marta@ttk.hu

és

Károli Gáspár Református Egyetem

fulop.marta@kre.hu